

УДК 338.46

Мельник І.М.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри комерційної діяльності і підприємництва
Львівського торговельно-економічного університету***АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ТОВАРНОГО ОБІГУ**

Статтю присвячено аналізу соціально-економічної діяльності підприємств сфери товарного обігу. Узагальнено функціональну структуру сфери товарного обігу відповідно до держаного класифікатора видів економічної діяльності. Згідно з даними офіційної статистики, проведено аналіз основних показників діяльності підприємств сфери товарного обігу, що дало змогу оцінити її ефективність та визначити місце сфери товарного обігу в забезпеченні процесу суспільного відтворення.

Ключові слова: сфера товарного обігу, ефективність, соціально-економічна діяльність, суб'єкт господарювання, підприємство.

**Мельник И.Н. АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ
ТОВАРНОГО ОБОРОТА**

Статья посвящена анализу социально-экономической деятельности предприятий сферы товарного оборота. Обобщена функциональная структура сферы товарного оборота в соответствии с государственным классификатором видов экономической деятельности. По данным официальной статистики, приведен анализ основных показателей деятельности предприятий сферы товарного обращения, что позволило оценить ее эффективность и определить место сферы товарного оборота в обеспечении процесса общественного воспроизводства.

Ключевые слова: сфера товарного оборота, эффективность, социально-экономическая деятельность, субъект хозяйствования, предприятие.

**Melnyk I.M. ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC ACTIVITY'S EFFECTIVENESS OF COMMODITY TURNOVER SPHERE
ENTERPRISES**

The article is devoted to the analysis of socio-economic activity of commodity circulation enterprises. According to the state classifier of economic activity types, the functional structure of commodity circulation sphere was generalized. With help of official statistic data, the analysis of main commodity circulation enterprises activity indices was conducted, which allowed to grade its effectiveness and define the place of commodity circulation sphere in implementation of social reproduction process.

Keywords: sphere of commodity circulation, efficiency, socio-economic activities, entity, enterprise.

Постановка проблеми. Соціально-економічні реформи, які здійснюються в Україні, спрямовані на розвиток соціально-орієнтованого ринку, який має бути рушійною силою суспільного обміну результатів праці й створення ефективної економіки. Оскільки закономірності ринкових відносин проявляються через фазу обміну у сфері товарного обігу, постільки остання зображає загальну ринкову форму проявлення суспільних відносин. Завдання сучасного етапу її розвитку полягає в тому, щоб підсилити вплив сфери товарного обігу на підвищення ефективності виробництва, а з іншого – надати споживачам можливість широкого й безперервного задоволення своїх потреб. За таких умов актуальним є вирішення проблеми підвищення ефективності соціально-економічної діяльності суб'єктів сфери товарного обігу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність соціально-економічної діяльності – це досить складна й багатоаспектна категорія, в якій зображено багато факторів, що визначають результативність функціонування суспільного виробництва в цілому та його окремих сфер зокрема. Загальний підхід до оцінювання ефективності обґрунтовано економістами ще на початку ХХ ст. Проте в процесі трансформування суспільних звичаїв, зміни типів економіки й моделей її розвитку теорія ефективності поглибилася й урізноманітнилися методи її оцінки. У наукових працях сучасних дослідників сфери товарного обігу В. Апопія [1], Я. Антонюка, М. Баканова, Н. Ушакової та інших досить ґрунтовно розглянуто сутність і зміст ефективності. Дослідження науковців Ю. Вериги [2], В. Жигалова [3], А. Кузьменко [4], В. Подольської узагальнюють різноманітні підходи й методики оцінювання ефективності функціонування та розвитку суб'єктів господарювання.

При цьому відкрито залишається проблема аналізу соціально-економічної діяльності підприємств сфери товарного обігу як цілісної системи через трансформацію її функціональної структури та відсутність відповідної інформаційно-статистичної бази.

Мета статті полягає у визначенні ролі сфери товарного обігу для ефективного розвитку процесу суспільного відтворення в Україні аналізу ефективності соціально-економічної діяльності її суб'єктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сфера товарного обігу – це сукупність економічних відносин, пов'язаних з процесами кругообігу товарів і капіталу та зміною їх функціональних форм. Це зв'язний складник між виробництвом товару та його виробничим чи невиробничим використанням. Крім того, сфера товарного обігу – це система, яка забезпечує процес купівлі-продажу та циркуляцію всіх економічних потоків. Сфера товарного обігу характеризується певною структурою як сукупністю історично сформованих стійких, здатних до відтворення функціональних взаємозв'язків між різними структурними одиницями. Фундаментальні зміни глибинних параметрів економічного та політичного устрою України, які відбулися у процесі переходу від планово-централізованої економіки до ринкової, зумовлюють необхідність дослідження трансформації як сфери товарного обігу в цілому, так і її структури зокрема.

З переходом до нових механізмів функціонування економіки формується якісно нова структура сфери товарного обігу, яка полягає в майже повному охопленні товарного обігу механізмом торгівлі. Кардинально змінюється функціональна, організаційна й територіальна структура товарного обігу, що проявляється у ліквідації одних та появі інших структурних елементів.

Функціональна структура сфери товарного обігу зображає склад елементів, що виражають її основні загальносупільні функції, які формуються відповідно до наявних суспільних відносин. Так, в умовах командно-адміністративної економіки функціональну структуру сфери товарного обігу, яка ототожнювалася з торгівлею, утворювали такі канали: «Матеріально-технічне постачання і збут», «Заготівля», «Торгівля і громадське харчування», «Невиробничі види побутового обслуговування населення». На початковому етапі формування ринкових відносин до цього переліку було додано «Загальна комерційна діяльність із забезпечення функціонування ринку». Усі вони в різних формах визначали обмін і формували сферу товарного обігу.

В умовах ринкових відносин ця структура суттєво трансформується. «Матеріально-технічне постачання і збут», «Заготівля», для яких характерно усупільнення, лімітація матеріально-технічного потенціалу, ресурсів, централізація їх розподілу, не вписуються в ринкову систему й гальмують широке використання товарно-грошових відносин. Для інтеграції цих каналів у єдину систему торгівлі, відповідно до міжнародних вимог, означені сегменти сфери товарного обігу перетворюються на оптову торгівлю засобами виробництва та аграрною продукцією [5]. Узагальнено процес трансформації функціональної структури сфери товарного обігу відповідно до наявних організаційних форм подано на рис. 1.

Таким чином, з функціональної точки зору структура сфери товарного обігу значно розширилася, охопивши при цьому більшість видів економічної діяльності. На цей процес вплинуло багато чинників, зокрема, спеціалізація виробництва, поглиблення розподілу праці, якісні перетворення всіх елементів продуктивних сил, зрушення в географічній і товарній структурі товаропотоків, процеси глобалізації та інтеграції. По суті, перехід до глобальної моделі ринкової економіки дав потужний поштовх до розширення всіх сегментів сфери товарного обігу в Україні.

На початок 2015 р. в Україні функціонувало 1932 тис. суб'єктів господарювання, з яких 82,4% – зареєстровані як фізичні особи-підприємці. У сфері товарного обігу в «Оптовій і роздрібній торгівлі» провадять свою діяльність 988,7 тис. суб'єктів господарювання, що становить 51,2% загальної кількості суб'єктів. Частка фізичних осіб-підприємців у цьому сегменті становить більше ніж 90%, або 56,2% всеукраїнського показника [6, с. 28]. Частку інших сегментів сфери товарного обігу розрахувати досить важко, оскільки офіційна статистика публікує зведені дані за розширеними секціями класифікатора видів економічної діяльності, а в межах секції узагальнюються дані діяльності лише підприємств. Тому подальший аналіз ефективності соціально-економічної діяльності підприємств сфери товарного обігу буде проведено на прикладі сегмента «Оптова та роздрібна торгівля» (див. табл. 1).

На початок 2015 р. у внутрішній торгівлі України як важливої частини сфери товарного обігу було зареєстровано майже 1 млн суб'єктів господарювання, з яких 90% перебувають у статусі фізичної особи-підприємця; зайнято – майже 2,5 млн осіб, з яких 1,5 млн (61,9%) – на засадах

найму; реалізовано товарів на суму 1 795,7 млрд грн, що становить 40,3% загальнонаціонального показника. За останні п'ять років розвиток внутрішньої торгівлі за вказаними параметрами має негативну тенденцію. У середньому на 20–25% скоротилася кількість суб'єктів, зайнятих і найманих працівників. Незначне збільшення обсягу реалізованих товарів в основному зумовлене інфляційними процесами й зростанням вартості товарів.

Аналіз внутрішньої торгівлі України у розрізі організаційно-правових форм показує, що у цій сфері більшість суб'єктів віддають перевагу малому підприємству, тобто реєструються як фізичні особи-підприємці, проте лівова частка реалізованих товарів припадає на підприємства-юридичні особи. Логічним є те, що кількість зайнятих осіб переважає серед фізичних осіб-підприємців, а кількість найманих працівників – серед юридичних. П'ятирічна тенденція розвитку означених параметрів відповідає галузевим показникам, які проаналізовано вище.

Основні кількісні параметри підприємств сфери товарного обігу зображено в табл. 2. Більше ніж 40% зареєстрованих підприємств обрали саме цю сферу для ведення свого бізнесу, забезпечивши при цьому 20% робочих місць. Проте за останні п'ять років спостерігається зниження активності діяльності суб'єктів сфери товарного обігу. Так, за означений період кількість підприємств зменшилася майже на 10%, а кількість зайнятих працівників – на 20%. При цьому таке зменшення не вплинуло на внесок сфери товарного обігу в народне господарство України, оскільки частка зазначених вище показників у загальнонаціональному масштабі зросла в середньому майже на 1 в.п. Але, зважаючи на зростання обсягів реалізації товарів та послуг підприємствами сфери товарного обігу на 17,8%, частка реалізованої їх продукції зросла на 2,14 в.п., що також є одним

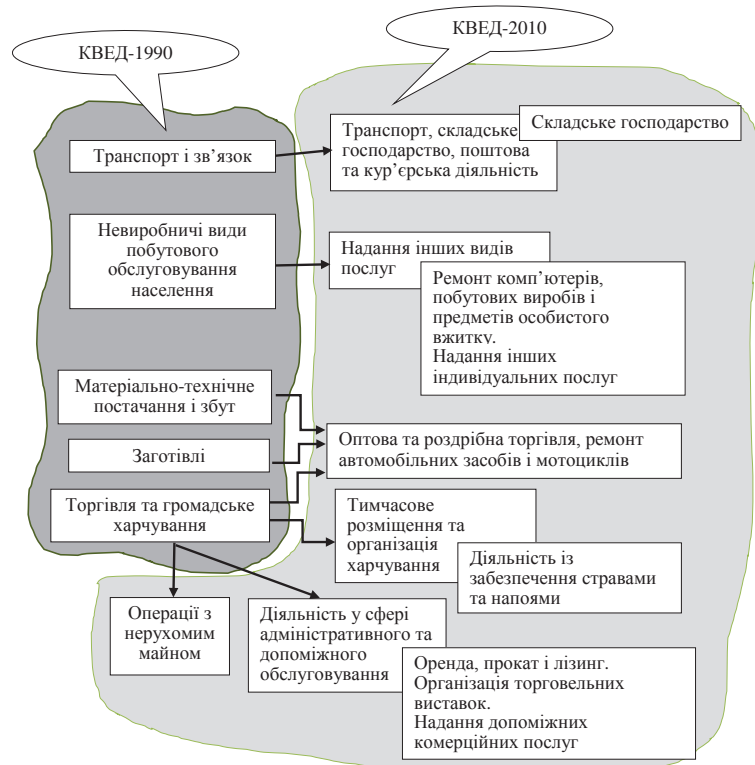

Рис. 1. Трансформація функціональної структури сфери товарного обігу України

з індикаторів сповільнення активності сфери товарного обігу.

Як зазначалося вище, найбільшу частку у функціональній структурі сфери товарного обігу займає оптова та роздрібна торгівля, до якої належить 70% підприємств, тут залучені 75% працівників, зайнятих у сфері обігу, і цей сегмент реалізує 95% товарів та послуг. Друге місце за означеними показниками займають операції з нерухомим майном, на третьому – діяльність підприємств ресторанного господарства (див. табл. 3). За останні п'ять років майже вдвічі зросла частка підприємств сфери послуг у загальному обсязі реалізованої продукції, що говорить про певні тенденції трансформації сфери товарного обігу в бік розвитку послуг.

Ефективність соціально-економічної діяльності підприємств визначається фінансовим результатом і рівнем їх рентабельності. В економіці України частка підприємств, які одержали прибуток у 2014 р., становила 65,5%, що на 8,2 в.п. більше, ніж у 2010 р. Проте фінансовий результат діяльності вітчизняних підприємств у 2014 р. становив -590,1 млрд грн (у 2010 р. – +13,9 млрд грн). Така тенденція на фоні зменшення загальної кількості підприємств говорить про те, що обсяг прибутку вітчизняних суб'єктів господарювання постійно зменшується. Основними чин-

никами, які зумовлюють цю ситуацію, є загальна фінансова криза, постійне збільшення цін на енергоносії, зменшення рівня доходів населення, а також складна політична ситуація в країні.

У сфері товарного обігу частка прибуткових підприємств у 2014 р. становила 35,6% проти 40,4% у 2010 р. Фінансове сальдо їх діяльності впродовж останніх п'яти років було від'ємним, причому з постійним збільшенням його значення. У 2014 р. підприємства сфери одержали 244 млрд грн збитку.

У табл. 4 наведено результативні показники діяльності підприємств сфери товарного обігу. На жаль, загальна тенденція є невтішною, оскільки рівень її рентабельності в останні п'ять років за всіма видами діяльності, крім оптової та роздрібною торгівлі, був від'ємним і постійно знижувався. Практично половина підприємств є збитковими, що і зумовило негативне фінансове сальдо. Якщо аналізувати ефективність у розрізі окремих видів діяльності, то найбільш критичною є ситуація в сегменті операцій з нерухомим майном, де рівень рентабельності в 2014 р. становив -53,6% проти -8,95 у 2010 р. Такі тенденції на фоні загальної економічної і політичної ситуації в країні вимагають активного пошуку можливих напрямів трансформації сфери товарного обігу в напрямі оптимізації її функціональної, організа-

Таблиця 1

Основні показники діяльності суб'єктів господарювання сфери товарного обігу в сегменті «Оптова та роздрібна торгівля» [6, с. 28]

Роки	Суб'єкти	Кількість суб'єктів		Кількість зайнятих працівників		Кількість найманих працівників		Обсяг реалізованої продукції	
		тис. од.	частка, %	тис. ос.	частка, %	тис. ос.	частка, %	млрд грн	частка, %
2010	Усього	1 197,3	100,0	2 961	100,0	1 847,8	100,0	1 555,3	100,0
	Підприємства	1 10,2	9,2	1 241,1	41,9	1 215,1	65,8	1 406,1	90,4
	ФОП	1 087,2	90,8	1 719,9	58,1	632,7	34,2	149,2	9,6
2011	Усього	921,5	100,0	2 700,8	100,0	1 864,6	100,0	1 720,9	100,0
	Підприємства	111,6	12,1	1 246,7	46,2	1 220,4	65,5	1 587,1	92,2
	ФОП	809,9	87,9	1 454,1	53,8	644,2	34,5	133,8	7,8
2012	Усього	843,1	100,0	2 550,4	100,0	1 782,9	100,0	1 783,7	100,0
	Підприємства	103,8	12,3	1 193,4	46,8	1 165,2	65,4	1 623,6	91,0
	ФОП	739,3	87,7	1 357	53,2	617,7	34,6	160,1	9,0
2013	Усього	890,7	100,0	2 518,6	100,0	1 711,7	100,0	1 782,4	100,0
	Підприємства	1 10,4	12,4	1 156	45,9	1 129,3	66,0	1 612,1	90,4
	ФОП	780,2	87,6	1 362,6	54,1	582,4	34,0	1 70,3	9,6
2014	Усього	988,7	100,0	2 409,3	100,0	1 492,9	100,0	1 795,7	100,0
	Підприємства	94,0	9,5	1 015,2	42,1	993,4	66,5	1 629,7	90,8
	ФОП	894,7	90,5	1 394,1	57,9	499,5	33,5	166	9,2
2014 у % до 2010	Усього	82,6	-	81,4	-	80,8	-	115,5	-
	Підприємства	85,3	-	81,8	-	81,8	-	115,9	-
	ФОП	82,3	-	81,1	-	78,9	-	111,3	-

Таблиця 2

Основні показники діяльності підприємств сфери товарного обігу

Показники	Одиниці виміру	Роки					2014 у % до 2010
		2010	2011	2012	2013	2014	
Кількість підприємств	тис. од.	152,8	155,7	150,1	161,2	138,3	90,8
Частка в загальній кількості підприємств	%	40,34	41,44	41,12	40,98	40,56	+0,22 в.п.
Кількість зайнятих працівників	тис. осіб	1 651,8	1 641,0	1 586,4	1 529,1	1 342	81,2
Частка в загальній кількості зайнятих	%	20,76	21,06	20,66	20,65	21,31	+0,55 в.п.
Кількість найманих працівників	тис. осіб	1 607,1	1 604,0	1 547,0	1 488,6	1 309,1	81,4
Частка в загальній кількості найманих працівників	%	20,51	20,77	20,42	20,43	21,14	+0,63 в.п.
Обсяг реалізованої продукції	млрд грн	1 464,5	1 653,0	1 714,2	1 699,9	1 725,3	117,8
Частка в загальному обсязі реалізованої продукції	%	43,51	41,42	40,78	41,97	41,37	-2,14 в.п.

Джерело: побудовано автором на основі [6]

ційної та територіальної структури, а також шляхів активізації господарської діяльності.

Висновки. Таким чином, сфера товарного обігу була й залишається вагомим складовою частиною загального процесу суспільного відтворення, проте функціональна структура її у період розвитку ринкових процесів значно розширилася, охопивши при цьому більшість видів економічної діяльності. Більш ніж половина суб'єктів господарювання функціонують у сфері товарного обігу, створюючи при цьому майже 3 млн робочих місць і займаючи понад 40% загального обсягу реалізованої продукції (товарів і послуг). Основними видами діяльності підприємств сфери товарного обігу є оптова та роздрібна торгівля, операції з нерухомим майном, забезпечення стравами та напоями, надання різноманітних послуг, при цьому за обсягами діяльності лідирує торгівля. На жаль, зважаючи на таку значущість для суспільного розвитку, ефективність соціально-економічної діяльності підприємств сфери товарного обігу є негативною, що зумовлює необхідність пошуку можливих

напрямів трансформації функціональної, організаційної й територіальної структури.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аполій В. Соціально-економічна ефективність торгівлі: теоретико-методичні аспекти / В. Аполій, І. Лопашук // Вісник Львівської комерційної академії. – 2009. – Вип. 31. – С. 3–10.
2. Верига Ю. Аналіз фінансового стану підприємства за фінансовою звітністю: методичні рекомендації / Ю. Верига, В. Подольська. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2004. – 55 с.
3. Жигалов В. Социально-экономические проблемы эффективности торговли: [монография] / В. Жигалов. – К.: Основа, 2014. – 208 с.
4. Куценко А. Механізм управління ефективністю діяльності системи як необхідність для досягнення її цілі / А. Куценко // Економіка: проблеми теорії та практики. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. – Вип. 212. – Т. 1. – С. 147–154.
5. Класифікатор видів економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://evrovektor.com/kved/2010>.
6. Діяльність суб'єктів господарювання: [статистичний збірник] / за ред. М. Кузнецової. – К.: Державна служба статистики, 2015. – 435 с.

Таблиця 3

Внесок функціональних складників у розвиток сфери товарного обігу

Роки	Частка в загальній кількості сфери товарного обігу, %	Види діяльності				
		Оптова та роздрібна торгівля	Складське господарство	Забезпечення стравами та напоями	Операції з нерухомим майном	Надання послуг
2010	Підприємств	71,69	0,58	5,20	18,49	4,02
	Зайнятих працівників	75,95	2,17	5,48	13,89	2,33
	Обсяг реалізованих товарів і послуг	96,01	0,39	0,50	2,43	0,64
2011	Підприємств	71,69	0,58	5,20	18,49	4,04
	Зайнятих працівників	75,95	2,17	5,48	13,89	2,50
	Обсяг реалізованих товарів і послуг	96,01	0,39	0,50	2,43	0,67
2012	Підприємств	69,18	0,64	4,91	21,41	3,87
	Зайнятих працівників	75,23	2,73	5,86	13,73	2,46
	Обсяг реалізованих товарів і послуг	94,72	0,57	0,64	3,10	0,98
2013	Підприємств	68,50	0,67	4,76	21,77	4,30
	Зайнятих працівників	75,60	2,79	5,83	13,19	2,58
	Обсяг реалізованих товарів і послуг	94,83	0,87	0,63	2,95	0,71
2014	Підприємств	67,97	0,73	4,41	22,56	4,33
	Зайнятих працівників	75,65	3,02	5,36	12,83	3,14
	Обсяг реалізованих товарів і послуг	94,46	0,65	0,61	3,19	1,08

Джерело: побудовано автором на основі [6]

Таблиця 4

Ефективність діяльності підприємств сфери товарного обігу

Роки	Показники	Види діяльності				
		Оптова та роздрібна торгівля	Складське господарство	Забезпечення стравами та напоями	Операції з нерухомим майном	Надання послуг
2010	Частка збиткових підприємств, %	39,7	52,0	42,4	51,2	Узагальнені дані за всіма видами послуг відсутні
	Фінансовий результат, млрд грн	7,55	-0,18	-0,32	-7,17	
	Рентабельність, %	1,7	-2,9	-4,0	-8,9	
2011	Частка збиткових підприємств, %	35,4	49,8	38,6	46,9	
	Фінансовий результат, млрд грн	12,07	-0,53	-0,33	-12,85	
	Рентабельність, %	2,6	-5,6	-3,4	-12,2	
2012	Частка збиткових підприємств, %	36,0	48,3	40,6	45,7	
	Фінансовий результат, млрд грн	0,21	-0,56	-0,28	-9,34	
	Рентабельність, %	0,0	-3,9	-2,3	-8,0	
2013	Частка збиткових підприємств, %	34,1	50,0	39,9	43,2	
	Фінансовий результат, млрд грн	-13,25	-0,69	-0,52	-10,19	
	Рентабельність, %	-3,6	-3,5	-4,3	-9,3	
2014	Частка збиткових підприємств, %	34,4	51,3	39,0	44,7	
	Фінансовий результат, млрд грн	-132,22	-5,08	-1,28	-105,43	
	Рентабельність, %	-23,7	-27,3	-10,2	-53,6	